

DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATI SOHASIDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJIRIBASI

Temirov Muxammadali Xamidovich -

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

“Menejment va marketing” kafedrasi dotsenti, PhD

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss4/a57

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlarda moliyaviy nazoratni tashkil etish masalalari yoritilgan, nazorat qiluvchi organlarning umumiy tamoyillari va funksiyalari o'rganilgan. Xorijiy davlatlarning nazorat organlari faoliyati to'g'risidagi materiallar umumlashtirilib, nazoratni tashkil etishning zamonaviy xorijiy tajribasining o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: davlat moliyaviy nazorati, xorij tajribasi, moliyaviy nazorat organlari, audit.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В ОБЛАСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Темиров Мухаммадали Хамидович -

PhD., доцент кафедры «Менеджмент и маркетинг»

Ташкентский международный университет Кимё

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы организации финансового контроля в зарубежных странах, изучены общие принципы и функции контрольных органов. Обобщены материалы о деятельности контрольных органов зарубежных стран и изучены особенности современного зарубежного опыта организации контроля.

Ключевые слова: государственный финансовый контроль, зарубежный опыт, органы финансового контроля, аудит.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE FIELD OF PUBLIC FINANCIAL CONTROL

Temirov Mukhammadali Khamidovich

PhD., Associate professor, “Management and marketing”

Department Kimyo international university in Tashkent

Annotation. This article describes the organization of financial control in foreign countries, studied the general principles and functions of control bodies. The materials on the activities of the control bodies of foreign countries are summarized and the features of modern foreign experience in organizing control are studied.

Key words: state financial control, foreign experience, financial control bodies, audit.

Kirish. Zamonaviy boshqaruv nazariyalari boshqaruv faoliyati sohasidagi nazorat funksiyasini o'z ichiga oladi va uni tegishli alohida funktsiya sifatida ajratib ko'rsatadi. Serebryakovaning (2016) fikriga ko'ra, nazorat har bir jarayonni, har qanday xodimning, har qanday tashkilotning mehnat funksiyalarini amalga oshirishi bilan bog'liq har qanday faoliyat turini amalga oshirish jarayonida mavjud.

Umumiy holatda nazorat jamiyat hayotining barcha jarayonlarini boshqarish funksiyasidir. Bu ijtimoiy-iqtisodiy tizimdagi barcha fikr-mulohazalarni kuzatish va ijtimoiy rivojlanishning berilgan parametrlaridan paydo bo'ladigan og'ishlar haqida signallarni olish imkonini beradi. Agar nazorat predmeti jamiyatdagi moliyaga nisbatan munosabatlar bo'lsa, u holda biz nazariy asosga ega bo'lgan va tashkil etish va yuritishning maxsus shakllariga ega bo'lgan moliyaning nazorat funksiyasi haqida gapiramiz[21].

Davlat moliyaviy nazorati masalasi moliya huquqi fani va amaliyotida eng dolzarb masalalardan biridir. Zero, davlat mablag'larining sarflanishini nazorat qilish, davlat g'aznasini o'z vaqtida va

to'g'ri to'ldirish masalasi o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q, aksincha, tobora kuchayib bormoqda.

Ma'lumki, moliyaviy va huquqiy siyosatni amalga oshirishning asosiy yo'nalishi moliyaviy nazoratdir. Shu bilan birga, moliyaviy nazoratning haqiqiy mexanizmi alohida ahamiyatga ega, chunki u davlat moliyasini boshqarishning haqiqiy holatini aks ettiradi va barcha moliyaviy munosabatlar subyektlarining qonuniy manfaatlarini va huquqlarini himoya qilishni ta'minlaydi (Isayev, 2018).

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu jarayonning metodologiyasi, shakllari va texnologiyalari hali mukammallikdan yiroq, shu sababli ular doimiy va sifatli rivojlanishga muhtoj.

Adabiyotlar sharhi. Davlatning moliyaviy resurslari va mulkidan samarali foydalanish uning konstitutsiyada belgilangan huquqlari, majburiyatlari, vazifalari va javobgarlikni amalga oshirishda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining zaruriy sharti. Shardan va Abduevlarining (2020) fikricha, bu masalalarda iqtisodiy, moliyaviy va ijtimoiy jarayonlarni tartibga solishga qaratilgan harakatlar

shaffofligini ta'minlaydigan davlat moliyaviy nazorati tizimi muhim o'rin tutadi.

Sultanmuratov (2021) davlat moliyaviy nazorati "moliyaviy nazorat" kabi institutning tarkibiy qismi ekanligini ta'kidlaydi. O'z navbatida, moliyaviy nazorat moliyaviy menejment tizimining muhim qismi bo'lib, uning zamonaviy dunyoda tobora ortib borayotgan ahamiyati nazorat bo'yicha ko'rsatmalarining Lima deklaratsiyasida o'z aksini topadi, unga ko'ra moliyaviy nazorat davlat moliyaviy boshqaruvining ajralmas qismi hisoblanadi (Matveeva, 2020).

Ba'zi olimlar davlat moliyaviy nazorati konsepsiyasini quyidagicha talqin qilishni taklif qilmoqdalar: "mamlakat va alohida hududlarni samarali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish maqsadida davlat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining pul mablag'larini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish sohasidagi harakatlarning qonuniyligi va maqsadga muvofiqligini nazorat qilish" (Podshivalov, 2009).

Lukashovning (2023) ta'kidlashicha, davlat moliyaviy nazorati mamlakatning qonunchilik va me'yoriy-huquqiy hujjatlar qoidalariga, shuningdek, byudjet mablag'larini taqsimlash va ulardan foydalanish uchun asos bo'lgan boshqa hujjatlarga rioya etilishi ustidan nazoratni ta'minlashga qaratilgan. Davlat daromadlarini shakllantirish va ulardan oqilona foydalanish ustidan nazoratni to'g'ri tashkil qilish normativ talablardan chetlanishlarni aniqlashga va ularni o'z vaqtida bartaraf etish choralarini ko'rishga yordam beradi (Soyan, 2019).

Shuni ta'kidlash kerakki, davlatning moliyaviy-iqtisodiy siyosatining asosini jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy maqsadlariga erishishning hal qiluvchi vositasi bo'lgan byudjet siyosati tashkil etadi (Spasovskiy, 2014). Davlat byudjeti siyosati va uning vositalarining yuqori samaradorligiga erishish raqobatbardosh va samarali davlat qurish vositasi sifatida davlat nazorati tizimining, shu jumladan, moliyaviy nazoratning yangi konsepsiyasini shakllantirish zarurligini taqozo etadi (Ivanov va boshq., 2017).

Byudjet jarayonining byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligi tamoyillariga o'tishi davlat moliyaviy nazoratining tegishli mexanizmlarini yaratishni taqozo etadi, bu esa mamlakatda rejalashtirilgan ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga erishish darajasini aniqlash imkonini beradi.

Shuni yodda tutish kerakki, moliyaviy nazorat har doim yangi xususiyatlarga ega bo'lgan dinamik jarayon bo'lib, shuning uchun u bilim darajasidan qat'iy nazar, uzoq muddatli istiqbolda, shuningdek, o'tish davridagi iqtisodiyotga ega mamlakatlarda iqtisod fanining o'rganish obyektida mustahkam va munosib o'rin egallashi kerak (Huseynov, 2019). Bundan tashqari, hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning beqarorligi moliyaviy nazorat tizimini bir qator

tashqi va ichki omillar ta'sirini hisobga olgan holda takomillashtirishni taqozo etadi (Kleymentov, 2017).

Moliyaviy nazoratning rivojlanishini o'rganish davlat resurslarini jamiyat uchun ustuvor yo'nalishlar bo'yicha taqsimlash mexanizmini ishlab chiqish va amalga oshirish, davlat xarajatlarini boshqarish, nazoratni takomillashtirish, xalqaro standartlar asosida turli darajadagi davlat moliyaviy nazorati organlarini rivojlantirish va ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga solish imkonini beradigan davlat moliyaviy nazorati tizimini shakllantirish zaruratini tug'diradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada davlat moliyaviy nazorati sohasida xorijiy mamlakatlar tajribasi ko'rib chiqilgan bo'lib, tahlilning analiz, sintez va ilmiy abstraksiya usullari qo'llanilgan holda ilmiy natijalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Davlat moliyaviy nazoratining evolyutsiyasi ko'p jihatdan mamlakatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida sodir bo'layotgan o'zgarishlarga bog'liq. Davlat moliyaviy nazorati organlarining ishlash tamoyillari esa ma'lum bir mamlakatda shakllangan moliyaviy nazorat modeliga bog'liq (Matveeva, 2020).

Qonunchilik darajasida ko'pgina davlatlar moliyaviy nazorat va boshqaruvning ixtisoslashgan mustaqil oliy organlarining mavjudligini ta'minlaydi.

Asosiy vazifasi milliy qonunchilikda belgilangan tartibda davlat moliyasi va davlat mulkini boshqarish ustidan tashqi nazoratni amalga oshirishdan iborat bo'lgan davlat organlari oliy moliyaviy nazorat organlari hisoblanadi. Oliy audit organlari faoliyatining asosiy tamoyillari turli mamlakatlarda farq qiladi, lekin odatda quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Mustaqillik: ushbu organlar o'zlari tekshiradigan tashkilotlar va siyosiy aralashuvlardan mustaqil ravishda faoliyat yuritishi kutiladi. Bu mustaqillik ularning xulosalari va tavsiyalarining obyektiv va xolis bo'lishini ta'minlaydi.

2. Obyektivlik: oliy audit institutlari o'z tekshiruvlarini obyektiv, tarafdashsiz va xolisona o'tkazishlari kerak. Ular o'z xulosalari va tavsiyalarini asosli dalillar va professional mulohazalarga asoslashlari kerak.

3. Professionallik: oliy audit institutlari o'zlarining auditorlik ishlarida yuqori darajadagi professional malaka va professional standartlarni saqlab qolishlari kutilmoqda. Bunga malakali va tajribali xodimlarga ega bo'lish, tegishli audit metodologiyalaridan foydalanish va ularning malaka va bilimlarini doimiy ravishda oshirish kiradi.

4. Shaffoflik va hisobdorlik: oliy nazorat organlari davlat faoliyatida shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlash uchun mas'uldirlar. Ular o'z faoliyatida, jumladan, auditorlik hisobotlarini e'lon qilish va aholini axborot bilan ta'minlashda shaffof bo'lishlari kerak. Shuningdek, ular davlat organlari

zimmasiga davlat mablag'laridan foydalanganliklari uchun javobgarlikni yuklatishi kerak.

5. Qonun va qoidalarga rioya qilish: oliy nazorat organlariga qonunlar, me'yoriy hujjatlar va amaldagi boshqa standartlarga rioya etilishini ta'minlash vazifasi yuklatilgan. Ular davlat organlarining o'z moliyaviy boshqaruvi va faoliyatida qonunchilik va me'yoriy talablarga rioya qilishlarini baholashlari kerak.

6. Samaradorlik va natijaviylik: oliy nazorat organlari davlat mablag'laridan samarali va natijali foydalanishga hissa qo'shishi kutilmoqda. Ular davlat dasturlari va tadbirlari o'z oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarga tejamkorlik yo'li bilan erishganligini baholashlari kerak.

7. Doimiy takomillashtirish: oliy nazorat organlari o'z faoliyati va amaliyotini doimiy ravishda takomillashtirishga intilishi kerak. Bu auditning yangi metodologiyalarini joriy etish, texnologiyalardan foydalanish va ilg'or tajriba va xalqaro standartlarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

Bu tamoyillar oliy nazorat organlari faoliyatini aniqlab beradi va ularning davlat mablag'larini boshqarishda shaffoflik, hisobdorlik va samarali boshqaruvni rag'batlantirish bo'yicha o'z vazifalarini bajarishini ta'minlashga yordam beradi.

Oliy nazorat organlari o'z faoliyati doirasida parlament, hukumat, davlat hokimiyati organlari, shuningdek, boshqa nazorat organlari bilan o'zaro hamkorlik qiladilar. Ular o'z faoliyati natijalarini davlat rahbari yoki parlamentga taqdim etadilar. Ushbu hisobotlar ommaga e'lon qilinishi kerak. Shuningdek, oliy nazorat organlarining konstitutsiyaviy darajada kafolatlangan, tashkiliy, funksional va moliyaviy mustaqilligini o'z ichiga olgan mustaqilligiga alohida e'tibor qaratish kerak.

Ko'pgina mamlakatlarda davlat moliyaviy nazoratining mustaqil institutlari mavjud, boshqalari esa, aksincha, qisman yoki to'liq yuqori turuvchi organlar tomonidan nazorat qilinadi (Perneev, 2015). Tarixan moliyaviy nazorat institutsional tuzilmalarning bir qancha asosiy modellari mavjud bo'lib, ular mamlakat va yurisdiksiyaga qarab farq qilishi mumkin. Ba'zi tez-tez kuzatiladigan model-larga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Markazlashtirilgan model. Ushbu modelda bitta markaziy organ yoki agentlik milliy darajada moliyaviy nazorat uchun javobgardir. Ushbu markaziy organ odatda audit o'tkazish, moliyaviy faoliyatni nazorat qilish va moliyaviy qoidalar va qonunlarni qo'llash huquqiga ega.

2. Markazlashtirilmagan model. Ushbu modelda moliyaviy nazorat uchun mas'uliyat turli boshqaruv darajalaridagi bir nechta agentliklar yoki organlar o'rtasida taqsimlanadi. Masalan, milliy, mintaqaviy va mahalliy darajada alohida moliyaviy nazorat organlari bo'lishi mumkin, ularning har biri o'ziga xos vakolat va majburiyatlarga ega bo'ladi.

3. Integratsiyalashgan model. Ushbu modelda moliyaviy nazorat funksiyalari davlat vazirliklari yoki idoralarining kengroq tuzilmasi bilan birlashtiriladi. Ushbu integratsiya moliyaviy nazorat faoliyatini boshqa davlat funksiyalari, masalan, byudjetlashtirish va moliyani boshqarish bilan yanada yaqinroq muvofiqlashtirish va uyg'unlashtirish imkonini beradi.

4. Mustaqil model. Ushbu modelda moliyaviy nazorat funksiyalari mustaqil institut tomonidan amalga oshiriladi, ular ko'pincha oliy nazorat organi yoki bosh auditor deb ataladi. Bu mustaqil organ odatda davlat hokimiyatining ijro etuvchi hokimiyatidan alohida bo'lib, audit o'tkazish, hisobotlar chiqarish va moliyaviy boshqaruv va hisobdorlikni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar berish vakolatiga ega.

5. Gibrid model. Ba'zi mamlakatlarda markazlashtirilgan, markazlashmagan va mustaqil model-lar elementlarini birlashtirgan gibrid model qo'llaniladi. Bunga standartlar va siyosatlarni belgilash uchun mas'ul bo'lgan markaziy organ kiradi, shu bilan birga audit va nazorat funksiyalarini hukumatning turli darajalaridagi mustaqil organlarga topshiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu model-lar har bir mamlakat yoki yurisdiksiyaning o'ziga xos ehtiyojlari va jihatlariga mos ravishda moslashtirilishi va sozlanishi mumkin. Modelni tanlash hukumatning kattaligi, markazlashganlik darajasi va mavjud huquqiy va institutsional asoslar kabi omillarga bog'liq.

Boshqaruvning demokratik shakllari yaxshi shakllangan va bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda nazorat organlarining yetarlicha samarali tizimi mavjud bo'lganda, nazoratni tashkil etish o'z-o'zidan maqsad sifatida emas, balki, davlat moliyasi va moddiy resurslarni boshqarishning ajralmas qismi sifatida, shuningdek, fuqarolarning davlat va boshqa mablag'lardan foydalanish to'g'risida ishonchli ma'lumot olish huquqini amalga oshirish vositalaridan biri sifatida qaraladi (Kabashkin va Kartasheva, 2011).

Ushbu tadqiqot uchun davlat moliyaviy nazorati sohasida katta tajriba to'plagan va ushbu sohada standartlashtirish jarayonini faol rivojlantirishda davom etayotgan davlatlar tanlab olindi. Shu bilan birga, ular orttirgan tajriba bir necha darajalarda solishtirildi, jumladan, davlat moliyasi ustidan umumiy nazorat, parlament va hukumat davlat moliyaviy nazorati.

Germaniya va Fransiya misolida ko'rish mumkinki, davlat moliyasi ustidan umumiy nazorat oliy moliyaviy nazorat organi tomonidan amalga oshiriladi, bu funktsiya audit idorasiga yuklatiladi. Asosiy siyosiy rol parlamentga tegishli bo'lgan monarxik boshqaruv shakliga ega bo'lgan mamlakatlarda markaziy nazorat organi hukumatdan mustaqil bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri parlamentga hisobot beradi, masalan, Buyuk Britaniyaning Milliy audit

idorasi. Prezidentlik respublikalarida ham parlament nazorati amalga oshiriladi, masalan, Qo'shma Shtatlarda bu Kongressga bo'ysunuvchi Bosh nazorat va moliya boshqarmasi.

Shunday qilib, Fransiya Hisob palatasi (Cour des Comptes) tashqi nazoratning oliy organi bo'lib, unga keng vakolatlar berilgan. U o'z faoliyatini parlament va hukumatdan mustaqil ravishda olib boradi. Bu mustaqillik 1807-yilda tashkil topganidan beri amalda bo'lgan uning sud maqomiga asoslanadi. U moliyaviy yurisdiksiyaga ega, hukumat va ijtimoiy sug'urta hisoblarini tekshirish, boshqarish va tasdiqlash uchun mas'uldir, hamda davlat siyosatini baholashda ham ishtirok etadi. Hisob palatasi o'z faoliyatini o'z kuzatuvlarining sifati va xolisligini kafolatlaydigan: mustaqillik (taftishlarni rejalashtirish va o'tkazishda hamda keyinchalik amalga oshiriladigan chora-tadbirlarni tanlashda), kollegiallik va tartibning qarama-qarshiligi tamoyillariga muvofiq amalga oshiradi. Birinchi Prezident palataga raislik qiladi. Bosh kotib va bosh kotibning ikkita yordamchisi Prezidentga bo'ysunadi, Prezidentning taklifiga binoan farmon bilan tayinlanadilar va boshqarmalarni boshqaradilar. Hisob palatasi yetti palata va bosh prokuraturadan iborat. Har bir palata, qoida tariqasida, muayyan vazirlik faoliyatini, shuningdek, nazorat qilinadigan hududga taalluqli davlat korxonalarini, muassasalar va boshqa tashkilotlarning hisobotlarini nazorat qiladi. Bir nechta palatalarning o'zaro ta'sirini talab qiladigan nazorat kollegial organlar tomonidan amalga oshiriladi [28]. Bosh prokuraturaning asosiy vazifasi Fransiya qonunchiligini qo'llash bo'yicha maslahatlar berishdan iborat. Bundan tashqari, bosh prokuror Hisob palatasining barcha palatalari faoliyatida ishtirok etadi va audit natijalari bo'yicha hisobotlarni tekshiradi.

Moliya va sud muassasalari to'g'risidagi Kodeksga muvofiq (Code des juridictions financières) hisob palatasi davlat muassasalarining moliyaviy hisobotlarini tekshiradi hamda mintaqaviy va hududiy Hisob palatalari tomonidan qabul qilingan qarorlar ustidan berilgan shikoyatlarni ko'rib chiqadi (Samoylova, 2010). Shuningdek, ushbu kodeksga muvofiq, byudjet mablag'larini boshqaruvchilar faoliyatini nazorat qiluvchi hamda mansabdor shaxslarni javobgarlikka tortish huquqiga ega bo'lgan Byudjet va moliya intizomi sudi tashkil etildi.

Joriy moliyaviy operatsiyalarni nazorat qilish Moliya vazirligi xodimlari tomonidan amalga oshiriladi, hisob palatasi faqat yakunlangan moliyaviy operatsiyalar ustidan nazoratni amalga oshiradi (Ibragimova, 2016). Hisob palatasi parlament va hukumatga byudjet qonunchiligining bajarilishini nazorat qilishda yordam berishdan tashqari, hukumatni tekshirish va maslahat berish hamda parlamentga ko'maklashishga ham chaqirilgan. Ushbu missiya LOLF (La loi organique relative aux lois de finances) qonuni, ijtimoiy ta'minotni moliyalashtirish bo'yicha harakatlar to'g'risidagi konstitutsiya-

viy qonun hujjatlariga va 2008-yildagi konstitutsiyani qayta ko'rib chiqishga asosan mustahkamlangan va kengaytirilgan. 2011-yilda Hisob palatasining siyosatni baholashda parlamentga yordami berishi qonunda belgilab berildi. Hisob palatasi organ yoki muassasa tomonidan amalga oshirilayotgan faoliyatning tejamkorligi, samaradorligi va natijaviyligi ustidan nazoratni amalga oshiradi. Fransiya Hisob palatasi kollegial faoliyat yuritadi, bu bilan u boshqa davlatlarning (masalan, Buyuk Britaniya) oliy nazorat organlaridan sezilarli darajada farq qiladi.

Fransiyada mintaqaviy va hududiy hisob palatasi davlat buxgalterlarning hisoblarini, shuningdek, hududiy hokimiyat va ularning davlat organlarining boshqaruv va byudjet faoliyatini tekshiradigan mustaqil organdir (Erkaboyev va Ibragimov, 2023). Ammo 82-213-sonli Qonunning qoidalariga binoan, nazoratning mazmuni ishning materiallariga qarab farqlanadi, ularni ikkita asosiy guruhga bo'lish mumkin (Filatova, 2018):

- 1) hududiy hisob palatasi yakuniy qaror qabul qiladigan holatlar (mutlaq vakolatlarga ega);
- 2) hududiy hisob palatalarining qarorlari ustidan Fransiya Hisob palatasiga shikoyat qilinishi mumkin bo'lgan holatlar (qo'shma vakolatlar). Aslida, agar qaror bahsli bo'lsa, Fransiya Hisob palatasi apellyatsiya sudi vazifasini bajaradi.

Hisob palatasi davlat tashkilotlari va boshqarmalarining buxgalteriya bo'limlari tomonidan amalga oshirilayotgan barcha davlat hisob-kitoblarni tekshirish va baholash, barcha davlat obyektlari ishidagi kamchiliklarni bartaraf etish hamda davlatga yetkazilgan zararning o'rnini qoplash bilan bog'liq muammolarni hal etish variantlarini ko'rsatuvchi qarorlar chiqarishga haqli. Tekshiruvlar natijalariga ko'ra Fransiya Hisob palatasi har yili Respublika Prezidentiga taqdim etishi, shuningdek matbuotda chop etishi kerak bo'lgan hisobotlar shakllantiriladi (Zaitseva, 2016).

Hisob palatasining yangi kompetensiyasi sertifikatlashtirishdan iborat. Sertifikatlashtirish nafaqat texnik masala, balki hisob palatasi vakolatlari va faoliyatining yangi sohasi hisoblanadi. Yakuniy maqsad aholiga aniqroq va tushunarli moliyaviy va buxgalteriya ma'lumotlarining ishonchli manbasini, shuningdek, davlatning moliyaviy holati va ijtimoiy ta'minotning yanada shaffof ko'rinishini taqdim etishdan iborat [28].

Moliyaviy yurisdiksiya Kodeksiga muvofiq (Financial Jurisdictions Code) hisob palatasi hamda mintaqaviy va hududiy hisob palatalari a'zolari o'z vazifalarini bajarish chog'ida hisob palatasining va mintaqaviy hisob palatalarining maslahat kengashlari fikrini hisobga olgan holda belgilangan kasbiy standartlarga rioya etishlari shart. Bundan tashqari, hisob palatasi o'z faoliyatini Oliy nazorat organlari xalqaro tashkiloti (INTOSAI) tomonidan qabul qilingan standartlarga muvofiq amalga oshiradi.

Umumiy standartlardan tashqari, hisob palatasining har bir asosiy faoliyati muayyan professional standartlar bilan tartibga solinadi.

Germaniyada davlat moliyaviy nazorati Federal audit idorasi (Bundesrechnungshof) va hududiy darajadagi hisob palatalari (Länder Chambers of Auditors) tomonidan amalga oshiriladi (Seyfrid, 2021). Federal audit idorasi eng yuqori federal organ bo'lib, o'nta bo'limdan iborat: 50 ga yaqin audit bo'linmalariga ega to'qqizta audit bo'limi va ichki ma'muriy funksiyalar bo'yicha mas'ul bo'lgan bitta yordamchi bo'lim. Taxminan 1100 nafar xodim uchta joyda ishlaydi - Bonn, Berlin va Potsdam. Yillik byudjet 187 million yevroni tashkil etadi, bu federal byudjetning 0,1 foizidan sal kamroq[29]. "A'zolari sud mustaqilligiga ega bo'lgan Federal audit idorasi hisob-kitoblarni ko'rib chiqadi va Federatsiya tomonidan davlat moliyasini boshqarilishining to'g'riligi va samaradorligini aniqlaydi. (...) U yillik hisobotni bevosita Bundestag va Bundesratga, shuningdek, Federal hukumatga taqdim etadi[30].

Federal audit idorasining asosiy funksiyalari audit, maslahatlar va hisobotlardir. U federal moliyaviy boshqaruvni tekshiradi va asosiy xulosalar haqida parlament va jamoatchilikka yillik hisobot shaklida axborot beradi. Shunday qilib, Federal audit idorasi parlamentni hukumat harakatlari va byudjet ijrosi ustidan samarali nazorat qilishda qo'llab-quvvatlaydi. Bundan tashqari, u parlament va hukumatga audit natijalari bo'yicha maslahat beradi. Shuningdek, agar bu uchinchi shaxslarning qonuniy manfaatlariga zid bo'lmasa, auditning yakuniy natijalarini e'lon qilish yoki jamoatchilikka taqdim etish huquqiga ega. Natijalarni jamoatchilikka yetkazish orqali u nafaqat hukumat va parlament, balki barcha fuqarolar va ommaviy axborot vositalari uchun o'z ishining shaffofligini kafolatlaydi. Federal audit idorasining auditorlik faoliyati hamda parlament va hukumatga tavsiyalari davlat sektorida moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish, salbiy tendentsiyalarning oldini olish va umumiy manfaatlar uchun barqaror, moslashuvchan va qonuniy hukumat tuzilmalarini ta'minlashga qaratilgan[29].

Federal audit idorasi o'z faoliyatida mustaqildir va "federatsiya iqtisodiyotini va alohida ahamiyatga ega federal obyektlarni byudjetdan moliyalashtirish va boshqarishni, shuningdek davlat subsidiyalarini oladigan davlat korxonalari, ijtimoiy sug'urta tashkilotlari faoliyatini nazorat qiladi" (Pashentsev, 2012). Hisob palatalarining a'zolari, qoida tariqasida, tegishli hududning qonun chiqaruvchi organi tomonidan tayinlanadi va ular o'z faoliyati masalalarida mustaqildirlar.

Federal audit idorasi byudjetning hisob-kitoblari, rentabelligi va to'g'riligini nazorat qiladi, shuningdek, federal moliya vazirligining barcha daromadlar va xarajatlar, davlat mulkining holati va

joriy moliyaviy yil uchun davlat qarzi to'g'risidagi hukumat tomonidan Bundestag va Bundesratga taqdim etiladigan hisobotini tekshiradi (Guseva, 2016).

Federal audit idorasi har yili o'tkazilgan tekshirishlar natijalari to'g'risida hisobot tuzadi va uni hukumatga, Bundestag va Bundesratga taqdim etadi. Bundan tashqari, hisobot natijalari haqida jamoatchilikni xabardor qilish maqsadida matbuot anjumani o'tkazadi. Joriy hisobot noto'g'ri va samarasiz moliyaviy boshqaruvga xos bo'lgan holatlarni ko'rsatadigan 20 ta hisobot maqolalarini o'z ichiga oladi. Yillik moliyaviy hisobotlarning xulosalariga qo'shimcha ravishda, joriy yillik hisobot hukumatga moliyaviy boshqaruvni qayerda yaxshilashi kerakligini ko'rsatadigan yana 19 ta misolni o'z ichiga oladi.

Amerika Qo'shma Shtatlarida federal darajada eng yuqori moliyaviy tartibga soluvchi organ Amerika Qo'shma Shtatlari Davlat hisob palatasi (U.S. Government Accountability Office) hisoblanadi. AQSh Davlat hisob palatasi federal agentlik bo'lib, AQSh Kongressining audit, baholash, tahliliy va tergov organi hisoblanadi. U Kongress uchun ishlaydigan mustaqil, partiyasiz agentlik sanaladi. Davlat hisob palatasi soliq to'lovchining pullari qanday sarflanishini o'rganadi hamda hukumatga pulni tejash va samaraliroq ishlashga yordam berish maqsadida Kongress va federal agentliklarni xolis, faktlarga asoslangan ma'lumot bilan ta'minlaydi. Misol uchun, 2022-moliya yilida federal hukumat uchun moliyaviy foyda taxminan 55,6 milliard dollarga baholandi, bu har bir investitsiya qilingan dollar uchun taxminan 74 dollarni tashkil etadi. Davlat hisob palatasi investitsiyalarining so'nggi 5 yildagi o'rtacha daromadi har bir dollarga 145 dollarni tashkil etadi. Shuningdek, u davlat dasturlari va operatsiyalarini yaxshilashga olib kelgan 1262 ta boshqa imtiyozlarni aniqladi[31].

AQSh Davlat hisob palatasi Kongress va ijro organlari rahbarlarini hukumat faoliyatini yaxshilash va soliq to'lovchilarning milliardlab dollarlarini tejash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan o'z vaqtida, faktlarga asoslangan, xolis ma'lumotlar bilan ta'minlaydi, u shuningdek, Kongressga o'z konstitutsiyaviy vazifalarini bajarishida ko'maklashadi va Amerika xalqi manfaati uchun federal hukumatning ishini yaxshilash va javobgarligini ta'minlashga yordam beradi. Shuningdek, u davlat shartnomalarini tuzish bilan bog'liq nizolar kabi masalalar bo'yicha qonuniy qarorlar qabul qiladi. Hisob palatasining ishi Kongress qo'mitalari yoki quyi qo'mitalarining talabiga binoan yoki qonunlar yoki Kongress bayonnomalariga muvofiq qo'mitalar hisobotlari talab qilgan holda amalga oshiriladi.

Hujjatlar va ma'lumotlarni tekshirish, shuningdek, audit AQSh Hisob palatasining nazorat va audit faoliyatining asosiy shakllari hisoblanadi. Shuningdek, ishonch telefonlari orqali olingan ma'lu-

motlar ham hisobga olinadi. Shu bilan birga, “axborot beruvchiga ham AQSh Hisob palatasining mahalliy siyosatida belgilangan qonuniy vositalar, ham texnik vositalar (aloqa kanallarini shifrlash) orqali maxfiylik kafolatlanadi” (Korf, 2009).

Amerika Qo’shma Shtatlarining bosh nazoratchisi federal hukumatning qonun chiqaruvchi tarmog’i tarkibidagi agentlik bo’lgan Davlat hisob palatasiga rahbarlik qiladi. Bosh nazoratchi AQSh Prezidenti tomonidan Senatning maslahati va roziligi bilan tayinlanadi. Bosh nazoratchi idorasida bo’sh o’rin mavjud bo’lganda, Kongress Prezidentga nomzodlarni tavsiya qilish uchun ikki partiyali ikki palatali komissiya tuzadi. Bosh nazoratchining vakolat muddati qonunda 15 yil qilib belgilangan va uni qayta tayinlash mumkin emas. Federal hukumatning bosh ijrochi direktori lavozimida ishlashdan tashqari, bosh nazoratchi davlat auditi standartlarini chiqaradi va audit bilan bog’liq xalqaro forumlarda qatnashadi.

AQSh Davlat hisob palatasining rejalashtirish va boshqaruv tuzilmasi strategik maqsad va vazifalar, samaradorlik maqsadlari va asosiy harakatlarga tayanadi. Bosh nazoratchi o’rnak ko’rsatadi va sifat, professional standartlar, axloqiy xulq-atvor, xarakter va halollikning muhimligini sifatni ta’minlash choralarini ko’rish orqali tushuntiradi. Shuningdek, u tashqi taqdimotlar, ichki uchrashuvlar va forumlar, savol-javob sessiyalari va chatlar, agentlik axborotnomalari va boshqa mexanizmlar orqali muloqot qiladi. Bosh nazoratchi xodimlarning tegishli tashkiliy tuzilmada samarali ishlashi ustidan nazorat qiladi. Bosh operatsion direktor, bosh yuridik maslahatchiga va bosh ma’muriy direktor / moliya direktori bosh nazoratchiga to’g’ridan-to’g’ri bo’ysunadi. Bosh nazoratchi bilan birga ushbu mansabdor shaxslar AQSh Davlat hisob palatasining Ijroiya qo’mitasi a’zolaridir.

Qo’shma Shtatlar Bosh nazoratchisi har qanday, lekin birinchi navbatda moliyaviy qonunlar bo’yicha o’z fikrlarini e’lon qilish huquqiga ega. U har yili Kongressga yil davomida boshqaruv samaradorligi to’g’risida hisobot taqdim etadi. Ushbu hisobot jamoatchilik va ommaviy axborot vositalari uchun ochiqdir. Bundan tashqari, rahbariyatga berilgan va tasdiqlanmagan tavsiyalar bo’yicha yillik hisobot e’lon qilinadi (Zudilin va Axmedov, 2000).

Davlat moliyaviy nazorati standartlariga quyidagilar kiradi:

1. Davlat tashkilotlari va davlat mablag’larini oluvchi tashkilotlarning auditorlari tekshiruvlarni o’tkazish va hisobotlarni tayyorlashda “Umumiy qabul qilingan davlat audit standartlari” (Generally Accepted Government Auditing Standards - Yellow Book)[32] yoki “Sariq kitob” deb ataladigan davlat audit standartlaridan foydalanadilar. Sariq kitob auditorlik hisobotlariga, auditorlarning kasbiy malakasiga va auditorlik tashkilotining sifat menejmentiga qo’yiladigan talablarni belgilaydi.

2. “Mablag’lar to’g’risidagi federal qonunning tamoyillari” (Principles of Federal Appropriations Law - Red Book)[33], shuningdek, “Qizil kitob” sifatida ham tanilgan, Amerika Qo’shma Shtatlari Hisob palatasining federal soliq qonunchiligi bo’yicha ko’p jildli risolasidir. Qizil kitobda huquqiy tamoyillar, ularning qo’llanilishi va istisnolarini ko’rsatish uchun muayyan yuridik shaxslarga havola qilingan matnli munozara mavjud. Ushbu havolalarga hisob palatasining qarorlari va xulosalari, sud qarorlari, qonun hujjatlari va boshqa tegishli manbalar kiradi.

3. Ichki nazorat tashkilotning samarali ishlashiga, uning faoliyati to’g’risida to’g’ri ma’lumotlarni yetkazishiga hamda amaldagi qonun va qoidalariga rioya qilishga yordam beradi. “Federal hukumatdagi ichki nazorat standartlari” (Standards for Internal Control in the Federal Government - Green Book)[34] yoki “Yashil kitob” federal idoralar uchun samarali ichki nazorat standartlarini o’rnatadi.

Standartlar majburiydir va davlat organlaridan ichki nazorat tizimini vaqti-vaqti bilan baholashni va uning holati to’g’risida har yili hisobot berishni talab qiladi. Yashil kitobdan davlat, mahalliy va kvazi-davlat tashkilotlari, shuningdek, notijorat tashkilotlari ichki nazorat tizimini yaratish uchun asos sifatida foydalanishlari mumkin.

4. Moliyaviy audit bo’yicha ko’rsatmalar (The Financial Audit Manual (FAM))[35] AQSh Davlat hisob palatasi va Halollik va samaradorlik masalalari bo’yicha inspektorlar kengashi (Council of the Inspectors General on Integrity and Efficiency (CIGIE))ning birgalikdagi faoliyati hisoblanadi. Moliyaviy audit bo’yicha yo’riqnoma federal tashkilotlarning moliyaviy hisobotlarini professional standartlarga muvofiq tekshirish metodologiyasini taqdim etadi.

5. Davlat mablag’laridan samarali foydalanish uchun hukumat boshqaruvning samarali usullari va jarayonlaridan, shu jumladan, davlat dasturlari samaradorligini o’lchashdan foydalanishi kerak. Bundan tashqari, qonunchilar, hukumat amaldorlari va jamoatchilik davlat dasturlari o’z maqsadlariga erishyaptimi yoki yo’qmi, ularning dasturlari qiymati qancha ekanligini bilishni istaydi. AQSh Davlat hisob palatasi federal hukumat ustidan nazorat o’rnatish, shu jumladan, agentliklar tomonidan davlat mablag’larini boshqarish uchun sarf-xarajat bo’yicha ma’lumotlar talab qilinishini ko’rsatdi. “Dastur xarajatlarini ishlab chiqish va boshqarish bo’yicha eng yaxshi amaliyotlar” (Cost Estimating and Assessment Guide: Best Practices for Developing and Managing Program Costs)[36] nomli xarajatlarni hisoblash va baholash bo’yicha qo’llanmada ishonchli va sifatli xarajatlar smetasini ishlab chiqish bo’yicha ilg’or tajribalar, shuningdek, o’zlashtirilgan qiymatni boshqarish orqali dastur xarajatlarini samarali boshqarish bilan bog’liq eng yaxshi usullar taqdim etilgan. Ushbu ilg’or tajribalardan foydalanish davlat dasturlariga loyihalarni boshqarish va amalga

oshirishni yaxshilash maqsadida o'z xarajatlarini yaxshiroq baholash va boshqarish imkonini berishi kerak.

Buyuk Britaniyada Milliy audit idorasi (National Audit Office) markaziy nazorat organidir. 2011-yildagi Byudjet mas'uliyati va milliy audit to'g'risidagi qonunga muvofiq (Budget Responsibility and National Audit Act 2011)[37] Milliy audit idorasi Bosh nazoratchi va auditorning (C&AG) qonun bilan belgilangan funksiyalarini ta'minlash uchun ustav kengashiga ega yuridik shaxs sifatida tashkil etilgan. Ushbu organing boshqaruv mexanizmlari uning mustaqilligini saqlab qolgan holda, tegishli nazorat ostida samarali va shaffof faoliyat yuritishini ta'minlaydi. O'tkazmadan qat'iy nazar, Buyuk Britaniya Milliy audit idorasiga barcha davlat organlari va davlat xarajatlarining muhim qismi o'tadigan keng doiradagi davlat organlarining hisoblarini nazorat qilish va tekshirish vakolati berilgan. Natijada yiliga jami qiymati 150 milliard funt sterling bo'lgan moliyaviy operatsiyalar nazoratning e'tibor markaziga tushadi va tekshiriladi (Kabashkin va Kartasheva, 2011).

Milliy audit idorasi parlamentni hukumat mas'uliyatini oshirish, hukumat faoliyatini nazorat qilish, yuqori sifatli audit orqali davlat xizmatlarini yaxshilashga yordam berish, ijobiy moliyaviy ta'sir ko'rsatish va odamlar hayotini o'zgartirishda qo'llab-quvvatlaydi. Milliy audit idorasi hukumat va davlat xizmatidan mustaqildir. Idorani bosh nazoratchi va auditor (C&AG) boshqaradi. U Jamoatlar palatasining xodimi bo'lib, quyidagilar bo'yicha vakolatlarga ega:

- barcha davlat idoralari va boshqa davlat organlarining moliyaviy hisoblarini tekshirish va hisobot berish;

- davlat mablag'lari qanday sarflanganligi bo'yicha narx va sifat nisbati tadqiqotini o'tkazish va hisobot berish.

Bosh nazoratchi va auditor davlat idoralari va ular tomonidan moliyalashtiriladigan organlar o'z resurslaridan samarali foydalanishi to'g'risida parlamentga hisobot berish qonuniy vakolatiga ega. Buning uchun u davlat sektorining keng doirasidagi ma'lumotlarga kirish huquqiga ega[38].

Milliy audit idorasi har yili taxminan 400 ta hisob bo'yicha mustaqil auditorlik xulosasini beradi. Bu mablag'lar parlamentning maqsadlariga muvofiq sarflanishi shaffofligini ta'minlaydi. Bu davlat idoralarga soliq to'lovchi pullarini yaxshiroq boshqarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni beradi.

Faoliyat natijalariga ko'ra, har yili narx va sifat nisbati bo'yicha 60 ga yaqin hisobot chop etiladi. Bu hisobotlar samarali, o'z vaqtida va dolzarb bo'lib, hukumat oldida turgan vazifalarga javob beradi. Ushbu hisobotlarda hukumat qanday qilib narx va sifat nisbatiga erishishi va xizmatlarni yaxshilashi bo'yicha tavsiyalar beradi.

Milliy audit idorasi barcha markaziy davlat idoralari, agentliklari va boshqa davlat organlarining moliyaviy hisobotlarini ko'rib chiqadi va natijalarini parlamentga taqdim etadi. Shuningdek, u audit metodologiyasi bo'yicha materiallarni nashr etadi. Ushbu hujjatlarda Milliy audit idorasi tomonidan ekspert tahlilini o'tkazishda qo'llaniladigan uslubiy yondashuvlar umumlashtiriladi. Bunday tahlil davlat idoralari tomonidan resurslardan foydalanishni o'rganish uchun amalga oshiriladi.

Shvetsiyada Milliy audit idorasi (National Audit Office) Shvetsiya Riksdagi (Swedish Riksdag) (Parlament) nazorati ostida bo'lgan markaziy nazorat organidir. Qonunlar asosida Riksdag auditorlik faoliyatining hajmi va yo'nalishini belgilaydi. Shvetsiya parlamenti, shuningdek, Shvetsiya Milliy audit idorasi faoliyati uchun zarur bo'lgan yillik grantlar to'g'risida qaror qabul qiladi, so'ngra taqdim etilgan natijalarga qarab resurslarni taqsimlashni ham ko'rib chiqadi[39].

Shvetsiya Milliy audit idorasi parlament nazorati ostida va uni parlament tomonidan tayinlanadigan Bosh auditor boshqaradi. Bosh auditor audit o'tkazish, qo'llaniladigan usullar va xulosalar to'g'risida qaror qabul qiladi. Bosh auditorning mustaqilligi konstitutsiya bilan himoyalangan. Riksdag, shuningdek, bosh auditor o'rinbosarini saylaydi. Bosh auditor yetti yil muddatga tayinlanadi va qayta tayinlanishi mumkin emas.

Milliy audit idorasi parlament davlat moliyasining muvofiqlashtirilgan va mustaqil auditini olishini kafolatlaydi. Bu noyob vakolatdir, chunki Shvetsiya Milliy audit idorasi barcha davlat moliyasini tekshira oladigan yagona organ hisoblanadi.

Auditning ko'lami va yo'nalishi Davlat auditi to'g'risidagi qonun, shuningdek, Shvetsiya Milliy audit idorasiga ko'rsatmalar beruvchi qonun bilan tartibga solinadi. Ushbu organ tomonidan audit o'tkazish qoidalari boshqa qonun hujjatlarida ham mavjud. Milliy audit idorasi moliyaviy audit bilan bir qatorda samaradorlik tekshiruvini ham o'tkazishi mumkin.

Shvetsiya Milliy audit idorasining vazifasi nafaqat o'z organlarini tekshirish, balki yana bir muhim vazifa - ular nima bilan shug'ullanayotgani va qayerga borishi haqida xabar berishdir. Bu ular tekshirayotganlar bilan muloqot qilish, shuningdek, munozaralarda qatnashish, ommaviy axborot vositalarida ma'lumot berish, seminarlar va konferentsiyalar tashkil etish va qatnashish, turli manfaatdor tomonlar bilan yaxshi muloqotni davom ettirish orqali amalga oshiriladi.

Har yili Milliy audit idorasi tomonidan 30 ga yaqin samaradorlik auditi hisobotlari e'lon qilinadi. Hisobotlar Riksdagga taqdim etiladi, u o'z navbatida hisobotlarni hukumatga tasdiqlash uchun taqdim etadi. Shundan so'ng hukumat to'rt oy ichida qanday choralar ko'rgani va nimani qilmoqchi ekanligi haqida hisobot berishi kerak bo'ladi. Keyin tegishli

parlament qo'mitasi hujjatni ko'rib chiqadi, shundan so'ng Riksdag bu borada qaror qabul qiladi.

Shunday qilib, tahlil qilinayotgan mamlakatlarning oliy nazorat organlari o'z faoliyatida mustaqil bo'lib, tejamkorlik va faoliyat samaradorligi tamoyillariga amal qiladilar, bu qoida tariqasida, sarflangan mablag'lar va oliy nazorat organlarining tavsiyalariga amal qilish natijasida olingan daromadlar darajasini taqqoslash yo'li bilan baholanadi. Barcha mamlakatlarda tahlil qilinayotgan organlarning asosiy faoliyat yo'nalishlari moliyaviy va samaradorlik auditi hisoblanadi.

Tahlil qilinayotgan mamlakatlarda parlament va hukumat organlari tomonidan samarali moliyaviy nazoratni amalga oshirish tizimi yaratilgan.

Frantsiyada moliyaviy nazoratning idoralari yo'nalishi vazirliklarda markaziy va hududiy bo'linmalar faoliyati samaradorligini baholovchi nazorat inspeksiyalari tomonidan taqdim etiladi. Masalan, Moliya bosh inspeksiyasi keng vakolatlariga ega va nafaqat moliya vazirligi, balki davlat tomonidan moliyalashtiriladigan barcha tashkilotlar (ham davlat, ham xususiy) faoliyatini nazorat qilish huquqiga ega. Moliya bosh inspeksiyasi xodimlarining vakolatiga davlat buxgalterlari faoliyatini nazorat qilish ham kiradi. Shu munosabat bilan, "maxsus unvonlarga ega bo'lgan moliya inspektorlarining ma'muriy maqomi juda yuqori" (Godin va boshqalar, 2010). Bundan tashqari, Moliya bosh inspeksiyasi hukumatga iqtisodiy va moliyaviy masalalar bo'yicha maslahat beradi va turli qo'mitalar, ishchi guruhlar va xalqaro tashkilotlarga yordam beradi.

Germaniyada hukumat ustidan nazoratni amalga oshirishda Bundestagning Byudjet qo'mitasi asosiy rol o'ynaydi. Uning vakillari byudjet ijrosi masalalari bo'yicha hukumat yig'ilishlarida qatnashadilar, federal byudjetning ijrosi ustidan doimiy nazoratni amalga oshiradilar, shu jumladan moliya vazirligining har chorakda amalga oshirilgan xarajatlar to'g'risidagi hisobotini ko'rib chiqadilar va hokazo. Keyingi moliyaviy nazoratni Byudjet qo'mitasi tarkibiga kiruvchi Taftish komissiyasi amalga oshiradi (Golovin, 2007). Hukumatning moliyaviy nazorati funksiyalarini Kansler huzuridagi iqtisodiy bo'linma ham amalga oshiradi.

Qo'shma Shtatlar agentliklari va muassasalarida inspeksiya xizmatlari (bosh inspektor bo'limlari) tashkil etilgan. Xizmatlar faoliyati vazirlik dasturlari va faoliyatini tekshirish va ko'rib chiqish, jumladan, dasturlar natijalarini, axborot texnologiyalari xavfsizligini ta'minlash, qonunlar va me'yoriy hujjatlarga rioya etilishini, moliyaviy hisobotlarning ishonchligini tekshirish; firibgarlik va suiste'mollik haqidagi da'volarni tekshirish; dasturlarning samaradorligini va tejamkorligi baholashga; AQSh Kongressi Bosh inspektori faoliyati to'g'risida ma'lumot berish va boshqalarga qaratilgan. Har yili bo'limlar vazirlik dasturlari bo'yicha risklarni baho-

lashni o'tkazadi va shu asosda kelgusi moliyaviy yil uchun audit rejasini ishlab chiqadi.

Buyuk Britaniyada Jamoatlar palatasi vazirliklar tomonidan taqdim etilgan xarajatlar smetasini ko'rib chiqish va davlat xarajatlarini nazorat qilish qo'mitasi (Public Account Committee) tomonidan xarajatlar hisobotlarini ko'rib chiqish orqali davlat mablag'larining sarflanishi ustidan nazoratni amalga oshiradi (Bogov, 2011). Buyuk Britaniya g'aznachiligi ma'muriy moliyaviy nazoratni amalga oshirish bo'yicha parlamentda hukumat manfaatlarini ifodalaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, parlament nazorati, uni amalga oshirish shaklidan qat'iy nazar (bevosita yoki qo'mitalar orqali) davlat byudjeti siyosatini amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega degan xulosaga kelish mumkin. Shu bilan birga, Moliya vazirligi va ixtisoslashtirilgan qo'mitalar (Germaniya kansleri huzuridagi Iqtisodiy bo'linma, Frantsiyadagi davlat vazirliklararo inspeksiyalari, AQSh Prezidenti huzuridagi ma'muriy byudjet boshqarmasi) davlat moliyaviy nazoratini amalga oshirishda asosiy rol o'ynaydi.

Xulosa va takliflar. Davlat moliyaviy nazorati organlarining xorijiy tizimlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, tahlil qilinayotgan aksariyat mamlakatlarda davlat moliyaviy nazorati organlari davlat moliyasini boshqarishda faol ishtirok etadilar. Ular o'z faoliyatida mustaqillik, xolislik va oshkorlik tamoyillariga amal qiladi.

Bundan tashqari, tahlillar nazorat organlari ishini tashkil etishda umummilliy xususiyatlar va tarixiy rivojlanishni hisobga olgan holda umumiy vazifalar va umumiy tamoyillar mavjudligini tasdiqlaydi. Guvohi bo'lishimiz mumkinki, barcha mamlakatlar nazorat organlarining roli va mas'uliyatini oshirishga, ularga zarur vakolatlar va tegishli moddiy bazani ta'minlashga intilmoqda.

Davlat moliyaviy nazorati bo'yicha mahalliy konsepsiyani ishlab chiqish doirasida shuni hisobga olish kerakki, nazoratni tashkil etish boshqaruvning majburiy elementi hisoblanadi, shuning uchun uni nazorat tadbirining maqsadi sifatida emas, balki davlat moliyaviy resurslarini tartibga solish tizimining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqish lozim. Bundan tashqari, rivojlangan mamlakatlarda davlat moliyaviy nazoratini rivojlantirishning asosiy tendensiyalarini hisobga olish zarur, bu esa istiqbolda ushbu sohaning rivojlanish yo'nalishlarini belgilab beradi. Shu jumladan:

- moliyaviy nazoratni davlat boshqaruvi tizimiga integratsiyalash, boshqaruv funksiyasi sifatida nazoratning ahamiyatini oshirish;

- nazorat organlarining ekspert rolini oshirish, chunki ular o'z mamlakatining moliyaviy va ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini ishlab chiqishda faol ishtirok etadilar.

- oliy nazorat organi tomonidan ishlab chiqilgan davlat moliyaviy nazorati standartlari doirasida

barcha davlat moliyaviy nazorati tartib-qoidalarini amalga oshirish.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, moliyaviy nazorat tizimini amalga oshirish samaradorligini ko'tarish uchun uni transformatsiya qilish zarur. Shu bilan birga, yagona metodolo-

giya va qonunchilik bazasini ishlab chiqish, zamonaviy axborot texnologiyalarini faol qo'llash, har bir davlat organi tomonidan ichki moliyaviy nazorat va ichki auditning samarali tizimini yaratish uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlash zarur.

Manba va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Erkaboyev S.O, Ibragimov A.G (2023). Davlat moliyasini boshqarish tizimida davlat moliyaviy nazorati: Yevropa tajribasini tahlil qilish. Nazariy va amaly haqida xalqaro jurnali, 3(3), 6-18. doi : 10.5281/zenodo.7821225
2. Huseynov R. (2019) Byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirishda moliyaviy nazoratning o'ri. Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish bo'yicha 37-xalqaro ilmiy konferensiya - "Barqaror rivojlanishning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari" - Boku, 14-15 fevral. P. - 238
3. Seyfrid, M. (2021). Bundesrechnungshof. Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland, r. 80-82.
4. Bogov X.M. (2011) Byudjet jarayonida xorijiy parlamentlarning vakolatlarini amalga oshirish // Vestnik AKSOR. № 4. 160-169-betlar. URL: <https://www.kutubxona.uz/element.asp?id=17184322&>.
5. Godin A.M., Goreglyad V.P., Podporina I.V. (2010) Rossiya Federatsiyasining byudjet tizimi: darslik. Moskva: Dashkov i K. 628 b.
6. Golovin K.L. (2007) Rossiya Federatsiyasi va Germaniyada byudjet nazoratining huquqiy asoslari: qiyosiy huquqiy tadqiqot. Abstrakt. dis. samimiy. jurid. Fanlar. Moskva: MGIMO Rossiya TIV.
7. Guseva D.E. (2016) Evropa davlatlarining parlament nazoratining zamonaviy institutlari (Germaniya, Frantsiya, Buyuk Britaniya, Rossiya) // PolitBook. № 3. P.168-181.
8. Zaitseva M.A. (2016) Frantsiya misolida davlat auditini tashkil etishning xususiyatlari va ushbu tajribani Rossiya Federatsiyasida qo'llash imkoniyatlari / "Lomonosov-2016" Xalqaro yoshlar ilmiy forumi materiallari / Ed. ed. I.A. Aleshkovskiy, A.V. Andriyanov, E.A. Antipov. Moskva: MAKS Press. URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov-2016/data/8386/uid109847_report.pdf.
9. Zudilin A.P., Axmedov F.N. (2000) Moliyaviy nazorat: darslik. n maxsus. Moskva: RUDN universiteti. 124 b.
10. Ibragimova T.S. (2016) Moliyaviy nazoratni amalga oshirishda xorijiy tajriba to'g'risida // Qozoq sivilizatsiyasi (Kainar universiteti). URL: <https://articlekz.com/maqola/20018>.
11. Ivanov O.B., Nosov V.V., Fedorov L.V. (2017). Davlat moliyaviy nazorati tizimini tashkil etishning konseptual asoslari. Bosqich: iqtisodiy nazariya, tahlil, amaliyot, (2), 66-89-betlar.
12. Isaev E.A. (2018) Rossiya Federatsiyasida davlat moliyaviy nazoratini shakllantirishga yondashuvlar // Moliyaviy nazorat. - No 9. - S. 42-45.
13. Kabashkin V.A., Kartasheva E.Yu. (2011) Nazoratni tashkil etishda zamonaviy xorijiy tajribaning o'ziga xos xususiyatlari. Xalqaro buxgalteriya. 5 (155). S. 51
14. Korf D.V. (2009) AQShda ta'lim sohasidagi moliyaviy nazoratni huquqiy tartibga solish // Rossiya ta'lim qonunchiligining yillik kitobi. T. 4. 1-son. 150-162-betlar.
15. Lukashov A.I. (2023) Davlat moliyaviy nazorati: zamonaviy muammolar va takomillashtirish yo'nalishlari // Davlat va munitsipal boshqaruv masalalari. № 1. C. 20-38. DOI: 10.17323/1999-5431-2023-0-1-20-38.
16. Matveeva N.S. (2020) Davlat moliyaviy nazoratini amalga oshirishning xalqaro tajribasi // Moliyaviy jurnal. T. 12. No 2. S. 69-95. DOI: 10.31107/2075-1990-2020-2-69-95.
17. Pashentsev D.A. (2012) Evropa mamlakatlarida moliyaviy nazoratni tashkil etish tizimi va tamoyillari // Evroosiyo yuridik jurnali. № 3 (46). 26-28-betlar.
18. Perneev D.X. (2015) Davlat moliyaviy nazoratidan davlat auditiga o'tish masalasi bo'yicha xorijiy tajriba. № 3 (39). Qozog'iston respublikachilar Z annama institutlari zharshtsy. 50-bet
19. Podshivalov Yu.I. (2009) Davlat moliyaviy nazorati konsepsiyasi [Elektron resurs] / Podshivalov Yu.I.// Chelyabinsk davlat universiteti axborotnomasi. № 31. S.23-25
20. Samoylova L.M. Frantsiya Hisob palatasi: Mustaqillikning 200 yilligi // Moliyaviy huquq. 2010. No 3. P. 9-13.
21. Sergeev L.I. (2011). Moliyaning nazorat funksiyasining qarama-qarshiliklari. Zamonaviy Rossiyaning iqtisodiy fani, (4 (55)). 51-59-betlar.
22. Serebryakova T.Yu. (2016). Davlat nazoratini takomillashtirish tendentsiyalari. Byudjet va notijorat tashkilotlarida buxgalteriya hisobi, (1 (385)), 25-28-betlar.
23. Soyana Sh.Ch. (2019) Davlat moliyaviy nazorati muammolari. Jurnal Iqtisodiyot va Biznes, 11-3-jild (57), 57-bet
24. Spasovskiy V.A. (2014) Rossiya Federatsiyasining byudjetdan tashqari jamg'armalari: Monografiya. -M.: APK va dasturiy ta'minot. S. 36.
25. Sultonmuratov D.Yu. (2021) Davlat moliyaviy nazorati konsepsiyasi. Rivojlanish uchun yangi impulslar: tadqiqot savollari. VII Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. ostida N.V nashrlari. Emelyanov. Moskva. S. 203
26. Filatova N.V. (2018). Xorijiy mamlakatlarda munitsipal moliyaviy nazoratni tashkil etish: Frantsiya va Germaniya tajribasi. Akademiya, (5(32)), 60-63.
27. Shardan S.K., Abduev M.X. (2020) Davlat moliyaviy nazorati uchun asboblarga to'plam. Bilimlar Akademiyasi Axborotnomasi No 38 (3). P.360. DOI: 10.24411/2304 - 6139 - 2020 - 10381
28. Frantsiya Hisob palatasining rasmiy sayti. URL: <https://www.ccomptes.fr/en/who-we-are-and-what-we-do/cour-des-comptes>.
29. Germaniya Federal audit idorasining rasmiy sayti. URL <https://www.bundesrechnungshof.de/>
30. Germaniya Federativ Respublikasi Asosiy Qonunining 114-moddasi 2-band, Federal qonun gazetasida e'lon qilingan tahrirda, III qism, tasnifraqami 100-1, 2022 yil 28 iyundagi qonun bilan oxirgi tahrirda (Federal qonun gazetasi, I qism, 968-bet).
31. AQSh Davlat hisob palatasining rasmiy sayti. URL manzili : <https://www.gao.gov/about>
32. <https://www.gao.gov/yellowbook>
33. <https://www.gao.gov/legal/appropriations-law/red-book>
34. <https://www.gao.gov/greenbook>
35. <https://www.gao.gov/financial-audit-manual>
36. <https://www.gao.gov/products/gao-20-195g>
37. Buyuk Britaniya "Byudjet mas'uliyati va davlat auditi to'g'risida" gi qonuni 2011 yil
38. Buyuk Britaniya Milliy audit idorasining rasmiy sayti. URL:<https://www.nao.org.uk/about-us/governance/>
39. Shvetsiya Milliy audit idorasining rasmiy sayti. UR:<https://www.riksrevisionen.se/en/>